

Tre personer, tre traditioner

Visioner hos familjerådgivningens pionjärer

ANNA-KARIN KOLLIND

Vilken syn på familj och äktenskap låg till grund för familjerådgivningen då den etablerades i början av femtiotalet? I avsikt att belysa denna fråga presenteras några förgrundsgestalter inom detta område. Genom tre personers livshistoria, traditionsanknytning och idéutveckling framträder några av de olika tankeströmningar som inspirerade den tidiga rådgivningsverksamheten.

Mot slutet av 40- och början av 50-talet tog en ny social verksamhet i Sverige form. Dess problemfokus var äktenskapet och familje-frågor. Engagemanget uppstod och vidare-fördes både inom privata och offentliga en-heter. Så tillhandahöll teol. lic. Gösta Nord-quist äktenskapsrådgivning inom ramen för ett privat institut; Svenska föreningen för Psykisk Hälsa initierade rådfrågningsbyråer för äkta makar på flera orter, den första från år 1947 ledd av Emilia Fogelklou; Stock-holms barnavårdsnämnd satsade på en familjerådgivningsbyrå år 1951; Domkyrko-församlingen i Uppsala följde efter med en år 1953; så gjorde också Lunds stad följande år.

Anna-Karin Kollind är fil. dr. i sociologi och verk-sam vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Efter avhandlingsarbete om Freuds verklighetsperspektiv har hon främst ägnat sig åt familjesociologisk forskning och håller f n på med en HSFR-finansierad studie om familjerådgivning.

Bakom dessa initiativ stod enskilda män-niskor, eller snarare grupper av människor, som sökte nya lösningar på äktenskapets problem. I Uppsala och Stockholm fanns den juridiskt skolade Birgitta Linnér, som senare skulle bli en av Sveriges internatio-nellt sett mest kända förespråkare för en upplyst sexualundervisning. I Lund hade den reichianskt orienterade psykologen El-len Elmér en avgörande betydelse för sta-dens engagemang i en rådgivning åt familjer. Dåvarande domkyrkokomministern och sedermera biskopen Stig Hellsten, som bl.a. hade fördjupat sig i C.J. Love Almqvists äktenskapssyn, spelade en central roll för kyrkans engagemang i Uppsala.

Vilka visioner hade dessa personer? Vad ville de förverkliga genom den nya verksam-heten? Vilka var deras inspirationskällor och vad byggde de på för erfarenheter?

Dessa frågor skall jag i det följande belysa genom att närmare presentera de nämnda

personerna, vilka kan betraktas som pionjärer inom detta rådgivningsfält. Med »pionjär« menar jag då en individ som dels är inspiratör till att något nytt sätts igång, och dels tillhör de första aktiva under en uppbyggnadsfas.

Historiskt är det inte självklart vilka av de inblandade aktörerna i Sverige som kan eller bör räknas till pionjärerna. I mitt val av förgrundsgestalter finns ett visst mått av godtycke. Inte därför att de valda personerna *inte* skulle vara pionjärer just i denna mening. Det är de med säkerhet. Det finns dock flera andra som också skulle kunna räknas in.

Genom att ta fasta på tre individer som utifrån olika erfarenheter, skolningar och yrkeserfarenheter ville pröva nya vägar för stöd åt familjer, vill jag i C. Wright Mills (1959) anda försöka frilägga skärningspunkterna mellan biografi och historia. Genom att presentera några förgrundsgestalter för den svenska utvecklingen avser jag samtidigt att illustrera det mångskiftande kulturella landskapet vid denna tid; alltså att genom enskilda öden belysa mer allmänna förhållanden.

Med risk för att bli något schematiserande vill jag påstå att Birgitta Linnér i sitt tänkande representerar en sociologisk familjesyn, Ellen Elmér företräder ett psykodynamiskt synsätt, medan Stig Hellsten står för en kyrklig äktenskapssyn. Alla tre ingår i olika idéströmningar och traditioner som var livskraftiga och vitala under denna period. Från sina skilda, delvis motstridiga utgångspunkter och traditionstillhörigheter, möts de dock alla på en punkt: i koncipieringen av familjerådgivning som ett sätt att nå en lösning på vissa sociala samtidsproblem.

Samtliga tre personer som vi i det följande kommer att möta publicerade sig under den tidsperiod som här står i fokus för intresset, nämligen fyrtio-och femtioalet. Medan Ellen Elmérs skriftliga produktion främst består av veckotidningsartiklar och översättningar, har Birgitta Linnér och i synnerhet Stig Hellsten en bredare publikation, bestående av såväl tidnings- och tidskriftsartiklar som böcker. Dessa skrifter utgör en viktig grund för den presentation som här ges. Därutöver tillkommer kunskap jag erhållit genom intervjuer med dessa personer. Utan denna helt oundgängliga informationskälla hade det följande inte kunnat skrivas.¹

Innehållet i denna artikel ingår i en historiskt inriktad studie av familjerådgivningen i Sverige, vars syfte är att beskriva förändringar som skett i metodik och teori liksom i verksamhetens socialpolitiska kontext. Ambitionen är att med hjälp av detta material kunna analysera mer överordnade idémässiga förskjutningar i synen på familjen. Men i den text som följer rör det sig alltså om idéer som var betydelsefulla i inledningsskedet.

Birgitta Linnér, amerikansk äktenskapsproblematik och familjesociologi

När Birgitta Linnér (född Erics, 1920) som ung studentska satsade på en utbildning vid juridiska fakulteten i Lund, gav hon sig in i

1 Det gäller i synnerhet intervjuerna med Birgitta Linnér och Ellen Elmér. Med Stig Hellsten, som själv i skrift beskrivit sitt liv och gärning, har jag enbart haft längre telefonsamtal.

en mansdominerad värld. Endast ett fåtal kvinnor studerade juridik vid denna tid. Hennes val var starkt påverkat av fadern och hans ambitioner för dotterns räkning. Utan faderns stöd hade hon aldrig vågat ta ett sådant steg, menar hon vid en tillbakablick på sitt liv. Fadern, Harald Erics, var präst i Malmö och hade genom sina många medlingssamtal sett mycket av människors samlevnadsnöd. Kanske trodde han att dottern skulle kunna göra en god insats inom detta område om hon hade en juridisk utbildning i bagaget. I alla fall tycks hans dotter ha uppfattat det så.

Från prästhemmet till amerikansk äktenskapsproblematik

Nu blev Birgitta aldrig jurist. Hon tog sin jur. kand., men uppslukades sedan av andra aktiviteter. Den kristna prästmiljö som Birgitta Linnér växte upp i gav henne talrika kontakter med många slags människor, med diakonissorna, kvinnorna i syföreningarna, och under krigsåren med flyktingar, vars situation hon aktivt engagerade sig för. Hon hade tidigt många internationella kontakter och arbetade i kristna ungdomsrörelser. Det var Sveriges Kristliga Gymnasiströrelse som enrollerade henne kort tid efter det att hon tagit sin examen. Från 1946 var hon i ett och halvt år dess resesekreterare, med uppgift att resa riket runt och hålla morgonböner och lektionsföredrag. Under dessa resor träffade hon massor av unga människor i storstäder, småstäder och glesbygder i norr och i syd. Hon minns att hon redan som resesekreterare höll föredrag om kvinnans ställning, att hon tidigt hade en medveten kvinnoosyn.

Tillfälligheter av det slag som livet ofta

bjuder på förde henne till USA i början av år 1948. Den nära tvååriga vistelsen var för hennes del inte förknippad med några egentliga åligganden. Hon var där som medföljande hustru till sin nyblivne make, litteraturvetaren Sven Linnér, som hade fått tjänst som svensk lektor vid Harvard University. En idé om att försöka fortsätta sin påbörjade juristutbildning på Harvard Law School skrinlades. I stället riktade Birgitta sitt intresse mot sociologin. Som s.k. »faculty wife« följde hon med stort intresse Pitirim Sorokins och Carle Zimmermans föreläsningar vid Harvard och Radcliffe. Det är svårt att säga om hennes intresse för familjefrågor uppstod redan under studieåren i Lund, men under vistelsen i USA manifesteras det tydligt. Zimmermans familjesociologiska perspektiv appellerade till henne. Hon följde även kurser i angränsande ämnen, hållna av Leslie Dearborn, en av »äktenskapsrådgivningens pionjärer«, och av den då i Sverige föga kända Carl Rogers, som arbetade med en »non-directive« rådgivning (Linnér, 1950 b).

Kampanj för en familjerådgivning

Väl hemkommen igen använde Birgitta Linnér flitigt de erfarenheter och dokument hon samlat. I artiklar och föredrag beskrev hon sina amerikanska erfarenheter och pläderade för äktenskapsrådgivning också i vårt land. Strax efter hemkomsten år 1949 skrev hon i den kristliga studentrörelsens organ en lätt kåserande artikel om »Amerikansk äktenskapsproblematik«. I USA, skriver hon, är inte bara skilsmässofrekvensen hög, utan där är också viljan att praktiskt bearbeta detta problem mycket stor. Den

amerikanska typen av »marriage counseling« borde mana till efterföljd i Sverige. Likt så många andra som agerade i frågan under denna tid menar hon att en tidig rådgivning och hjälp skulle kunna förekomma många svårigheter mellan makar. Hon tror att ett flertal människor skulle kunna lösa sina problem om de bara fick möjlighet att prata med en psykologiskt tränad person, och hon beklagar i samma andetag de nära nog obefintliga möjligheterna till »utbildning för en praktisk psykologisk verksamhet« i Sverige (Erici-Linnér, 1949). Året därpå publicerade hon två långa artiklar i *Idun*, rubricerade »Bot mot skilsmässohot?« och »Det hjälper att få tala ut!«. Med de amerikanska och engelska modellerna som utgångspunkt drar hon upp riktlinjerna för en svensk rådgivning, och hävdar att detta slag av arbetsuppgifter är ytterst grannlaga och »ställer utomordentliga anspråk« på personalen. De bör därför tas om hand av det allmänna. Tiden var nu »mogen« för äktenskapsrådgivning även i vårt land. Och det är tydligt att hon själv var en av dem som verkade för denna mognad. När hennes artiklar publicerades hade socialvårdens planeringskommitté i Stockholm påbörjat en utredning om huruvida staden skulle inrätta en äktenskapsrådgivning. Birgitta hade själv varit i kontakt med kommittén och försett den med underlag om familjerådgivning i USA.²

Vid läsning av *Vi* och *Idun* från denna period kan man få ett intryck av att vissa grup-

per bedrev en aktiv kampanj för svensk familjerådgivning. Kort tid innan Birgittas artiklar publicerades hade en av Iduns redaktörer, Ruth Hamrin-Thorell, skrivit en artikel om *The Institute of Family Relations* i Los Angeles, en av föregångarna på området i USA. I vilken utsträckning Iduns intresse för frågan påverkades av att Birgitta Linnér personligen stod tidningens båda redaktörer, Eva Hökerberg och Ruth Hamrin-Thorell, mycket nära är en öppen fråga. Men att idén om familjerådgivning samlade intressen från skilda håll är uppenbart. Så skulle t ex vid denna tid en del av behållningen från Radions önskeprogram gå till familjerådgivning. I tidningen *Vi* konstaterade Birgitta von Hofsten (1950), att det »i Sverige måste ha inträffat något ganska gravt med någon av familjens medlemmar för att man ska kunna få kontakt med en samhällelig rådgivare«. Och hon ställde frågan: vore det inte bättre om hjälpen kunde ges tidigare, i form av familjerådgivning?

Det emotionaliserade äktenskapet

Vad hade då Birgitta Linnér för äktenskapsyn? Den kommer i mycket ringa grad till uttryck i de tidiga artiklarna. Hon framhåller som karaktäristiskt att det i ett äktenskap ständigt skapas nya problem. Att det i själva verket utgör en del av dess *modus vivendi*. »Till äktenskapets sista dag ställs förmåga av praktisk och känslomässig anpassning på prov« (1950 a). För att få en bild av hennes äktenskapssyn får man gå till senare publikationer. Efter det att hon år 1951 tillträdde en av de tre första tjänsterna vid Stockholms stads familjerådgivningsbyrå fortsatte hon att vara aktiv som opinionsbildare. Hon skrev

2 PM från Socialvårdens planeringskommitté, 17/11 1950. Stockholms stads fullmäktighandlingar, Yttringar i samband med beslut 19/2 1951.

om »Trivsel och trassel i äktenskapet«, om familjerådgivningen, pläderade för familjekunskap i skolan och för de äktenskapskurser som hon själv höll; hon skrev ett flertal artiklar i olika veckotidningar, främst *Idun*, om ämnen som »Att trivas med sin älskade«, »Giftas är en konst«, »Lycklig fastän gift«, etc.³

I två av dessa femtiotalpublicationer utvecklar hon sin syn på familjen och äktenskapet på ett mer sammanhängande sätt (1955, 1959). Hon beskriver där den stora samhällsomvandlingen från en jordbruks ekonomi till ett industrialiserat samhälle och vad den inneburit för familj och äktenskap. Hon hyllar inte de sammanhållande band som jordbrukets slitsamma, tvingande arbetsgemenskap ålade makarna, fastän hon även ser något positivt i dem. »Många höll väl ihop med sorg eller bitterhet i hjärtat, men för andra blev kanske detta yttre band en hjälp att efterhand vinna en inre anpassning«. Nu, då man och kvinna ofta inte längre arbetar på samma plats, då många kvinnor har en egen försörjning, finns inte längre gamla tiders arbetsgemenskap kvar som ett sammanhållande band för äktenskapet. Samtidigt har ett patriarkaliskt värdesystem fått vika för »den mer demokratiska synen på kvinnans och mannens likställighet inom äktenskapet«. Värderingarna kring äktenskapets oupplöslighet är inte längre lika självklara. Det betyder, skriver Birgitta Linnér, »att andra sidor av äktenskapet kommer att bli av utomordentlig betydelse för dess bestånd; när några stöd försvagats, belastas

de andra dess starkare. De sammanbindande faktorer det här är fråga om, är i första hand omsorgen om barnen samt makarnas personliga känslor för varandra« (1955). För unga par finns i dag »inga säkra hjulspår«, »inga stadiga yttre band« som håller emot »när det börjar knaka i fogarna«. Numera hänger det betydligt mer »på makarna själva, på deras sätt att vara mot varandra, hurudant deras äktenskap skall bli« (1959: 12).

Denna syn på äktenskapet är i sak en populariserad version av hur sociologin tolkade familjelivets förändringsvillkor. Den diskussion om äktenskapets ökande instabilitet som Georg Karlsson, den första egentliga familjesociologen i vårt land, förde på femtiotalet utgick från samma grundtanke. Hans resonemang utgår från de yttre och inre »krafter« som håller samman ett äktenskap. På likartat sätt som Birgitta Linnér menar han, att »yttre« krafter såsom ekonomiskt beroendeskap och social press minskat, och att i gengäld de inre krafternas betydelse har ökat. »De flesta sociologer«, skriver han, »är överens om att äktenskapets emotionella funktion allt mer blir dess allra viktigaste med den utveckling som samhället nu synes ha och att funktionen att ge makarna en primärgrupp, en grupp där de är accepterade för sin egen skull och där de alltid kan räkna på emotionellt gensvar och förståelse, är en viktig komponent i den emotionella funktionen« (Karlsson, 1959: 86).

Tidigare har nämnts att Birgitta Linnér fascinerades av den familjesociologi hon mötte vid Harvard. Hon rekommenderade varmt sina kristna läsare familjesociologernas böcker till läsning. Hemkommen till

3 Birgitta Linnér hade vänligheten att ge mig en bibliografisk sammanställning av sitt omfattande skriftställarskap, *Birgitta Linnérs skrifter 1946–1980*, Åbo 1980.

Uppsala följde hon vad som skedde på sociologiska institutionen och deltog som intervjuare i den stora intervjuundersökning om äktenskaplig anpassning som Georg Karlsson ledde och som resulterade i den första avhandlingen i universitetsämnet sociologi (Karlsson, 1951).⁴ Denna avhandling tillkom i samarbete med ledande företrädare för en gren inom amerikansk familjesociologi, som sökte finna metoder för att förutsäga den äktenskapliga anpassningen. Det finns alltså här anledning att göra en liten utvikning till frågan om förbindelserna mellan äktenskapsrådgivning och familjesociologi.

Familjesociologi och äktenskapsrådgivning

En inte obetydlig del av amerikansk familjeforskning var under mellankrigsåren intresserad av att utveckla vetenskaplig kunskap om vilka faktorer som bidrog till äktenskaplig lycka och olycka. Hela forskningsinriktningen utgick från tron på möjligheten att genom korrelationsstudier lära känna vilka faktorer som skapade gynnsamma förutsättningar för harmoniska äktenskap. En av de mer framträdande storheterna inom amerikansk familjesociologi, Ernest Burgess, mest känd för sin tes om familjens övergång från institution till »companionship«, var djupt engagerad i att utveckla kunskap som kunde bidra till bättre äktenskap. Likt de flesta amerikanska sociologer hade Burgess en positiv och optimistisk syn på familjeförändringarna, liksom en stark tro på vetenskapens hjälpsamma roll i samband med familjelivets pågående förändringsprocess.

⁴ Muntlig uppgift från Georg Karlsson om Linnérs deltagande som intervjuare i hans undersökning.

I en artikel från femtiotalet hävdar Burgess (1950) att tidens unga människor inte hade tillräckligt adekvat kunskap för att kunna välja passande partner eller göra de anpassningar som ett harmoniskt och bestående äktenskap förutsatte. Det är i ljuset av dessa problem som man skall se hans, Cottrells, Lockes och andras studier av förutsättningarna för lyckliga äktenskap. Tanken var att sådana kunskaper skulle kunna översättas till olika slags testinstrument och användas både i äktenskapsskolor och vid äktenskapsrådgivning. Par med dåliga förutsättningar kunde då förvarnas eller få särskild skolning.

I sin ingående studie av amerikansk familjesociologi framhåller Howard (1981:69 f, 88) att en förändringsinriktad forskning var karaktäristisk för 1920- och 30-talets familjesociologer. Genom empiriska studier ville de utforska de faktorer som styrde det äktenskapliga samspelet, för att kunna förse familjevägledare med användbara metoder och redskap. Till skillnad från konservativa grupper som satte sitt hopp till lagstiftning, inskränkningar i skilsmässorätten och olika former av tvång för att hejda familjens sönderfall, förlitade sig de framträdande sociologiprofessorerna inom familjeområdet på en vetenskapligt baserad fostran och rådgivning. De bejakade den nya familjeform som var under utveckling, med dess individualiserande värderingar. Men de nöjde sig inte med det, utan ville också medverka till lösningen av den nya familjen. Därför engagerade de sig i utbildning, kurser och forskning som syftade till att förbättra rådgivningens förmåga (Van Leeuwen, 1981:131 f).

I vilken utsträckning Birgitta Linnér kände till denna forskningstradition vill jag

låta vara osagt. Däremot menar jag att hon genom sitt arbete och i sin familjesyn vida-reför ett sådant tankearv. Hos henne finns en i grunden positiv syn på de pågående familjeförändringarna. Hon bejaktar kvinnans frigörelse, förändringen mot likställighet mellan könen och tror på de positiva möjligheter som ligger i förhållanden som grundas på känslomässig gemenskap. Men hon ser också svårigheterna. För den gifta kvinnan som »skall växa in i nya roller som förvärvsarbetande och som social jämlike, och ... finna en väg att förena likställigheten med bevarandet av sin egenart«. Och för mannen. »Det behöver«, skriver hon, »inte bara vara grinighet eller ovillighet att avstå från gamla privilegier, när en man finner det vanskligt att vara gift med en kvinna som ekonomiskt och utbildningsmässigt är hans like... Det gäller att förstå att även en man, som ärligt hyllar jämlikhetsprincipen i äktenskapet, kan ha svårigheter att tillämpa den. Han rör inte för att han har hamnat mitt emellan två epoker« (1959:14). Hon tror på lärandets betydelse och möjligheten till påverkan genom kunskap. Inte för inte skulle hon så småningom alltmer koncentrera sitt arbete på utåtriktad, förebyggande verksamhet, såsom äktenskapskurser, utveckling av familjekunskap i skolorna, sexualupplysning etc.

I sin verksamhet kom Birgitta Linnér att i rent faktisk mening förmedla kunskaper om amerikansk äktenskapsrådgivning till den svenska publik, som vid ingången till femtiotalet sökte efter modeller för en sådan verksamhet. I sin tro på upplysning och rådgivning som ett viktigt medel för att möta människors samlevnadssvårigheter i en förändrad värld, sökte hon i praktisk handling

omsätta centrala idéer inom den tidens tongivande familjesociologi. Med sina aktiviteter förverkligade hon samtidigt det uppdrag som hennes fader givit henne, dvs. att utveckla en mer tidsenlig form för rådgivande samtal med äkta makar än vad medlingsförfarandet var.

Ellen Elmér, den nya psykologin och barnets rätt

År 1954 tog Ellen Kälvesten-Elmér initiativ till ett möte på Drätselkammaren i Lund i syfte att väcka medvetenhet om behovet av en familjerådgivning i staden av den typ som då prövades i Stockholm. Hennes engagemang för en rådgivning riktad till vuxna, till makar, förlovade och föräldrar, har följt en helt annan rutt än Birgitta Linnérs. Hos henne har barnet, dess utveckling och behov varit det väsentligen styrande motivet.

Tidiga möten med psykologisk och politisk radikalism

Ellens intresse för barn och den nya barnpsykologin väcktes redan då hon som ung studentska for till England för att arbeta som au pair. Rena tillfälligheter gjorde att hon då hamnade hos en känd, kontroversiell psykolog, Beatrix Tudor-Hart. Skolad hos bland andra Charlotte Bühler och inspire-rad av psykodynamiskt tänkande, var denna psykolog en av dem som då prövade nya vägar för fostran av barn. I hennes reformskola för förskolebarn arbetade Ellen i ett år som kokerska, och insöp där den radikala, anti-auktoritära syn på barn som allt tydligare skulle komma att präglade hennes tänkande.

I det lantbrukarhem i Östergötland som Ellen hade växt upp i fanns inte några aka-

demiska traditioner. Föräldrarna tyckte att det räckte att en av de två systrarna fick studera vidare vid universitetet. Den yrkesinriktade utbildning som Ellen motvilligt påbörjade, fick hon emellertid p.g.a. sjukdom avbryta. Hon kunde därmed förenas med sin syster Anna-Lisa Kälvesten, som då studerade i Lund och senare skulle bli bemärkt för sina banbrytande familjestudier tillsammans med bl.a. Gustav Jonsson.

Under studieåren rörde sig systrarna i radikala studentkretsar kring tidskriften *Clarté*. Gemensamt för denna krets av socialister var att den politiska hållningen förenades med ett starkt intresse för den psykodynamiska psykologin och för sexualfrågan. Ellen engagerade sig ivrigt i arbetet med sexuell upplysning och cyklade under 30-talet runt i Lund och distribuerade *Tidskrift för sexuell upplysning*, som pressbyrån då vägrade att befatta sig med. Medarbetarna i tidskriften rekryterades framför allt från kretsen kring *Clarté* och bland unga radikala läkare. Artiklarna byggde ofta på Freuds tänkande och tidskriften blev därmed ett viktigt organ för att föra ut psykoanalysen till en bredare publik. För denna generation av radikaler var socialism och sexuell frigörelse två sidor av samma sak. Freud representerade något radikalt nytt, angav riktningen för det utträde ur hemmets tyranni som måste samgå med förgörandet av klassamhällets bojor (Luttenberger, 1989:350). Med 1930 års Stockholmsutställning som utgångspunkt har Luttenberger beskrivit detta idésystem på följande sätt:

Målet var att ta fasta på människors vardagliga behov och genom rationella förändringar skapa en lyckligare, sundare tillvaro för alla.

Det gällde bostaden och hushållsarbetet i samma grad som uppfostran, familje- och arbetsliv. Men även individen själv, hennes levnadsvanor och inte minst driftslivet. Kroppen skulle frigöras ur opraktiska klädesplaggas fångsel och utsättas för sol och luft. På samma sätt skulle sexualliv och samlevnad befrias från gammaldags hyckleri och pryderi. Det ställdes krav på öppenhet och naturlighet i sexuella ting, på ett moraliskt normsystem som var lika funktionellt anpassat till människans behov som, låt oss säga, en tidsenlig köksinredning. (1989:358)

Ellens intresse för psykologi, som hade väckts av Tudor-Hart och starkt understötts av hennes aktiva engagemang i *Clarté* och rörelsen för sexuell upplysning, hade emellertid fått dålig näring vid akademien. Vid denna tid hade psykologi som självständigt ämne ännu inte etablerats. I den pol mag examen som Ellen tog ingick både pedagogik och filosofi, de två ämnen som låg närmast psykologi, men de hade gjort henne besviken. Där kunde man på sin höjd »lära sig OM psykologin. Det var så snopet«. ⁵

Praktik i klinisk barnpsykologi

Först i början av fyrtioalet fick Ellen möjlighet att förkovra sig i klinisk psykologi. Då bodde hon tillsammans med barnen och maken Åke Elmér, en annan av radikalerna i Lund, en tid i Stockholm. Där fanns den enda utbildning i landet som förmedlade praktiskt förankrad kunskap om behandling av »problembarn« på psykodynamisk grund, nämligen Ericastiftelsen.

Den ett-åriga läkepedagogiska kursen vid Ericastiftelsen, som Ellen följde 1944–45, syftade bl.a. till att sprida den nya syn på

5 Ellen Elmérs formulering vid intervjun.

mentalhygieniska och allmänpedagogiska problem som var förknippad med Child Guidance Clinics i tjugotalets Amerika och Margaret Lowenfelds barnpsykoterapeutiska institut i London. Med Lowenfelds institut som förebild grundades Erica-stiftelsen år 1934. Initiativtagaren, den liberalt sinnade och djupt kristna religionslärarinnan Hanna Bratt, hade ett starkt engagemang för barn som for illa. Hon menade sig se att sådana barn for illa därför att fostrarna inte visste »att finna vägen till barnets inre liv, till själslivets fördolda gömmor« (Gordon, 1984:5). Bratt eftersträvade en mer förståelseinriktad syn på barnet. Det gällde inte bara att korrigera, utan också att intressera sig för varför ett barn stal eller trotsade i skolan. Det var en sådan anda som skulle prägla den nya behandlings- och utbildningsverksamheten.

Psykiatern Gunnar Nycander var vid trettioalets början en av de få inom svensk psykiatri med ett uttalat och varmt intresse för psykoanalys. Han blev Hanna Bratts samarbetspartner för att starta Erica-stiftelsen. I en artikel skriven år 1940 skildrar Nycander på vilket sätt Erica-stiftelsen skilde sig från andra rådgivningsställen, och framhåller då att »den tar emot barnen själva i sina lek- och arbets-salar för direkt observation och behandling«, dvs. utan att barnens föräldrar var närvarande. Från skyddshem och andra anstalter skilde sig stiftelsen genom att den lät barnen bo kvar i sina hem. På så sätt kunde alltså barnet observeras i sin vardagliga miljö med dess olika påfrestningar, och det kunde ske ett samarbete med barnens vårdare. Det andra unika draget var att vården var helt individuell. Den skedde inte i grupp (vilket dock

inte uteslöt att barnen kunde få leka i gemenskap). En begränsning av barnantalet och rik tillgång på kvalificerad personal gjorde detta möjligt. Man ville undvika den typ av »massvård« som tvingade personalen till »inskridanden av disciplinär natur enligt principen androm till varnagel – även om detta inskridande inte är lämpligt för den, mot vilken man måste inskrida!«. Det tredje unika, slutligen, var att vården handlade om »verklig psykisk vård – psykoterapi«. Och den handlade inte om att »med disciplinära tvångsåtgärder eller moralisk press« försöka »kväva« symtomet. Sådana »genvägar« förkastades konsekvent. I stället handlade det om »hjälp, förståelse, upplysning, tillrättläggande och undervisning« (Nycander, 1940).

Ellen Elmér som genom sin vistelse i Tudor-Harts reformskola kunde jämföra med andra radikala behandlingsformer, trivdes inte helt med andan på Erica-stiftelsen, trots dess framsynthet. Fyra decennier efteråt minns hon att hon reagerade mot två saker. Det ena var att barnen då de »sparkade och skrek och var vilda av ilska« skulle tas i famnen och hållas fast. »Ungen skall väl ha rätt att skrika och slåss för sjutton. Yttringarna av vrede skulle ha sin gång, tyckte jag.« Det andra hon minns att hon reagerade emot var att föräldrarna inte var indragna i behandlingen av barnen.

Det var som att ösa med såll. Att ge terapi till barn och sedan skicka hem dem till föräldrar som grälade, och som i alla fall inte alls hade samma metoder som psykologerna på stiftelsen.⁶

Förutom Erica-stiftelsens kurs förkovrade

6 Ellen Elmér i intervju 22/3 1993.

sig Ellen i klinisk psykologi genom att gå i läranalys under några år för Tage Philipson, en av Reichs lärjungar och judisk flykting. Philipson har sannolikt spelat en mycket viktig roll som förmedlare av psykoanalytisk terapeutisk kunskap och praktik i vårt land. Flera av dem som tillhörde pionjärgruppen på Skå-Edeby gick i läranalys hos honom (Vinterhed, 1977:246).

Mot senare delen av fyrtioalet kom Ellen själv i direktkontakt med barnbyn Skå. Här mötte hon fattiga barn ur torftiga miljöer, barn ur helt andra miljöer än dem hon mött på Ericastiftelsen. Inte heller på Skå samarbetade man med föräldrarna, även om det fanns en ambition att göra det, vilket i sig var unikt för anstaltsmiljöer vid denna tid. I samband med planeringen av Barnbyn framhöll Gustav Jonsson i ett skriftligt yttrande, att ett av de viktigaste resultaten av den moderna barnpsykologin var att den visat »att barnens missanpassningssymtom som regel uppstå i direkt anslutning till konkreta personer i dess närmaste omgivning till vilka det står i en särskild känslkontakt, i främsta rummet då naturliga föräldrar eller syskon... Vill man nå bestående resultat med sin behandling räcker det sålunda inte att bara behandla barnet utan även personmiljön kring barnet« (Vinterhed, 1977:261). I praktiken betydde det under barnbyns tidiga skede att behandlingen av barn och föräldrar var helt åtskild; barnen bodde i små stugor som förestods av »stugföräldrar«, och föräldrarna fick »terapi« på annat håll. Men också detta var, i sitt tidssammanhang radikalt och nytt, liksom det var nytt att inte motarbeta föräldrars kontakt med sina barn på anstalten. I denna miljö vikarierade Ellen två somrar i rad och arbetade med sand-

lådeterapi. Under tiden rasade debatten om Barnbyn Skå och dess okonventionella uppfostringsmetoder.

Kampanj för en antiauktoritär fostran

Många kontroverser kring Skå under det sena fyrtioalet och tidiga femtioalet handlade öppet eller förtäckt om motsatta uppfostringsideologier. Redan under tjugo- och trettiotalet hade livliga och starkt polariserade debatter förts om vad som var att betrakta som den »goda« uppfostran, och dessa debatter fortsatte under fyrtioalet. Men då skedde samtidigt genombrottet för den nya barnpsykologin. Striden stod mellan den auktoritära och den frihetliga fostran. Mot det lydiga barnet som ideal ställdes det fria barnet; mot idealet om en reglerande och disciplinriktad fostran ställdes principen om självreglering; mot agan som bestraffningsinstrument ställdes andra mer förståelseinriktade korrigeringsmedel; mot synen på barnet som en underställd varelse utan rättigheter proklamerades uppfattningen om barnets rätt. Även barn måste ha rätt att reagera och att bemötas med lugn och konsekvens, manade barnpsykologerna. Ljug inte utan »Säg barnet sanningen« uppmanade Elise Ottesen-Jensen i en av sina skrifter. »Det finns inga elaka barn« proklamerade Joachim och Mirjam Israel år 1946 i en skrift som gick till angrepp mot agan.

Under fyrtioalet blev konsumentkooperationens medlemstidning *Vi* ett viktigt språkrör för dessa nya betraktelsesätt. Flera av tidens fåtaliga barnpsykologer skrev i tidningen, och journalisten Elly Jannes spelade här en viktig roll. Hon, som f.ö. själv hade

gått i läranalys hos Tage Philipson, inbjöd skribenter med kontroversiella åsikter i uppfostringsfrågor att skriva i tidningen *Vi*. En av de inbjudna var Ellen Kälvesten-Elmér.

De artiklar Ellen skrev i *Vi* under perioden 1945–1953 sysselsatte sig nästan uteslutande med barnet, och i synnerhet med spädbarnet. Kvinnor som likt Alva Myrdal, Margit Wohlin och Märta de Laval under trettio- och fyrtioalet stred för en liberalare fostran av små barn, en fostran som inte byggde på tvång och fruktan, intresserade sig för småbarnspedagogik men inte för spädbarnet. Ellen Elmér var en av de första som pläderade för ett antiauktoritärt och tillåtande sätt att handskas med de späda barnen. I sina artiklar gick hon till kamp mot den dressyr kring renlighetsfostran som var högsta ideal bland läkarna och predikades på barnavårdscentralerna. Detta disciplin- och renlighetsideal kunde bl.a. innebära att spädbarn på anstalter, daghem och i ambitiösa hem bands fast vid pottan för att lära regelbundenhet. En praktik som enligt Ellen Elmér enbart befrämjade »små, dämpade melankoliska människor« (Kälvesten-Elmér, 1945). Hon gick till angrepp mot det s.k. tyska klocktyranniet, med dess krav på regelbundna måltider. Matvägrande barn och uppslitande konflikter mellan barn och vuxna var det enda som denna metod befrämjade (Kälvesten-Elmér, 1946). Under appellen »Bromsa inte spädbarnets arbetslust« gick hon till storms mot auktoriteternas föreskrifter till mödrarna att så mycket som möjligt lämna de späda barnen i fred (Kälvesten-Elmér, 1946 b). Att sjukhusrutinerna vid förlossningarna tilläts att helt överordnas mödrars och barns behov blev också föremål för hennes skarpa kritik,

där hon förespråkade det system som långt senare skulle komma att lanseras som »rooming-in«.

I artikel efter artikel hävdade Ellen Elmér att vården av små barn inte går att standardisera, att varje barn är en individ med speciella särdrag och behov och därför inte kan skötas efter en mall. Den ideologi som löper genom hela hennes skrivande är uppfattningen att barn har kapacitet till självreglering, att det är de vuxnas ansvar att främja barnets inre förmåga till växt, att inte tukta den i förväg. Detta, menade hon, förutsatte att barnet fick en viss autonomi. Att t.ex. låta det späda barnet självt avgöra när det ville äta skapade »inte några bortskämda tyraner«. Denna frihet ökade i stället »deras anpassningsduglighet senare i livet«. På område efter område framträdde hon som en barnens apostel, och hennes artiklar väckte starka reaktioner – negativa och positiva. Hon stred mot den officiella svenska barnavården, som hon menade saknade »tilltro till naturens egen vishet«; läkarna och barnavårdscentralerna ville inte eller brydde sig inte om att lära av barnen själva, vilket däremot de amerikanska barnläkarna gjorde (Kälvesten-Elmér, 1946).

Ellen Elmér var en av de kvinnor om vilka Kajsa Pehrson skriver att de »kämpade för att själva få bestämma över sitt förhållande till egna och andras barn«. I denna kamp tog de »psykologerna – de nya auktoriteterna – till hjälp« (Pehrson, 1983:94). Många av dessa psykologer kom från USA och England. Kajsa Pehrsson återger vad socialpsykologen Anna-Lisa Kälvesten berättat om sina intryck från denna period:

Barnläkarna trodde tydligen att hela världsordningen skulle ramla ihop om man ruckade

på matningsschemat. De lät sig inte påverkas, utan de influenser som kom västerifrån togs i stället upp av icke-läkarna. Det fanns inte en enda läkare på vår sida, utom Gustav Jonsson förstås, men han sysslade inte så mycket med spädbarn. Det var först efter kriget som man kan tala om ett försiktigt återtag. Professor Lichtenstein byter i sin Barnavård 1949 ut »en lugn risbastu« mot »en klatsch på fingrarna« som rekommenderat straff. Förändringen inleds på allvar först då Hitler gott och väl är besegrad och tyskarnas makt bruten. ... Man hade i stort sett avvaktat med den anglosaxiska läsningen och de som var orienterade åt det hållet hade legat lågt. Efter kriget kom till sist en länge tillbakahållen flod av litteratur och information från USA och England. (Pehrson, 1983:99.)

Uppfostrans grundläggande betydelse

Som en röd tråd genom Ellen Elmérs skrivande går ett intresse för uppfostrans, utbildningens och rådgivningens betydelse. Utbildningen av barnsköterskor och hushållerskor får betydelse för hur deras praktiska handlande gentemot barn kommer att bli; hur barn uppfostras får betydelse för vilka människor de blir; vilka råd som föräldrar får av olika auktoriteter har konsekvenser för hur de handlar i sitt dagliga umgänge med sina barn. Det finns hos henne en stark tilltro till denna typ av »socialiserande« moment.

In på femtiotalet fortsatte hon att vidareutbilda sig på barnpsykologins område, genom en studieresa till Tavistock i England, genom att utbilda sig i Rorschachtestning etc. Under några sommarveckor vikarierade hon hos Carin Colliander på den nystartade familjerådgivningsbyrån i Stockholm. I övrigt finns ingenting som tyder på ett intresse

för äktenskapliga frågor. Ingenstans skriver hon om äktenskapet och närliggande ämnen. Hur kom det sig då att hon år 1954 sammankallade till ett möte för att propagera för familjerådgivning? Varför ville hon ägna sig åt äkta makars problem? Ellen själv ser inget brott mellan detta och hennes tidigare verksamheter. »Det var barnen jag utgick ifrån«, säger hon. »Det var det att det inte gick att hjälpa barn om deras föräldrar var ohjälpta.« Insikten om att barns problem inte kunde avhjälpas skilda från föräldrarnas fanns som en drivkraft till att skapa något som riktade sig till de vuxna. Familjerådgivning blev i hennes perspektiv ytterligare ett sätt att söka påverka barns förhållande till det bättre.

Stig Hellsten, svenska kyrkan och äktenskapet

Hösten 1953 arrangerade Kyrkornas världsråd en konferens i Bossey i Schweiz om familj och rådgivning. En av dem som Svenska ekuumeniska nämnden erbjöd att delta på konferensen var Stig Hellsten, vid denna tid domkyrkokomminister i Uppsala. Hellsten minns hur han där på plats fick se att kyrkorna i andra länder »inte låtit sitt engagemang i familjerådgivning stanna vid prästens självavård i familjekonflikter eller i någon form av »medlingar«, utan man hade byggt upp ett medvetet, specialiserat familjerådgivningsarbete«.

Dessa erfarenheter inspirerade Hellsten till att försöka påverka den svenska kyrkan i samma riktning. Han ville få till stånd både en »bättre undervisning av blivande präster i äktenskaps- och familjefrågor« och en familjerådgivning. I en skrivelse till teologiska fa-

kulteten föreslog han därför att »en kurs i familjefrågor skulle ingå i den praktisk-teologiska övningskursen«, så att blivande präster skulle få »en bättre undervisning i äktenskaps- och familjefrågor«. I skrivelsen till domkyrkoförsamlingen i Uppsala beskrev han det »skrämmande intryck« han fått »av hur långt efter många andra kyrkor vår svenska kyrka är, när det gäller ansvaret för familjefrågorna« och föreslår församlingen att starta en familjerådgivning (Kyrkans, 1994; Hellsten, 1953:33). Båda förslagen mötte positivt gensvar. Teologiska fakulteten i Uppsala gav t.o.m. Hellsten själv uppdraget att hålla ett antal föreläsningar om äktenskapliga frågor, en typ av undervisning som dittills varit praktiskt taget obefintlig i prästutbildningen. Och Uppsala domkyrkoförsamlings kyrkofullmäktige beslutade om att starta en familjerådgivning, den första kyrkliga i landet.

Förnyelse av kyrkans själavårdsuppdrag

Enligt Hellsten måste hans eget liksom församlingens intresse förbindas med kyrkans medlingsuppdrag och med de äktenskapskurser som ägde rum vid denna tid (Kyrkans, 1994:27). Medlingsobligatoriet som infördes med Giftermålsbalken av år 1920 innebar att hemskillnad och skilsmässa i flertalet fall krävde att parterna infunnit sig till medlingssamtal. Syftet med dessa samtal var att medlaren skulle utröna orsakerna till söndringen och förmå parterna att förlikas. Även om lagen medgav civila medlare och sådana utsågs i de större städerna, kom i praktiken merparten av medlingarna att utföras av präster. För prästerna var medlingssamtalen en del av tjänsteåliggandena,

och det spelade härvidlag ingen roll om prästen var lämplig för uppdraget eller ogillade det. Medlingsobligatoriet var redan vid själva införandet en kontroversiell fråga och fortfor att vara så under de följande decennierna. Huruvida medlingen var att betrakta som ett otillbörligt förmynderi över något som borde vara två personers privatsak, eller en positiv möjlighet som erbjöds två parter att lösa en svår situation – detta var ett återkommande debattämne (Branting-Westerståhl, 1963; Hertha, 1931).

Även inom prästerskapet fanns en debatt om medlingen. Flera saker bidrog till detta. Prästerna var inte oberörda av den kritik mot obligatoriet som framfördes i den allmänna debatten. Inte heller var de oberörda av det faktum att många människor visade ett komplett ointresse för intentionerna med medlingen och enbart önskade att snabbast möjligt få proceduren överstökad. Enskilda präster kunde uppleva avsevärda svårigheter med att hantera detta slags samtal. I en bok om *Medling i äktenskap*, utgiven år 1950, motiverar utgivarna skriften med att många medlare, »framför allt yngre och mer oerfarna, ha ... uttalat önskemål om någon form av vägledning i fråga om medling«. Det sägs också att dessa uppgifter har blivit alltmer betungande i församlingsarbetet i takt med att skilsmässorna ökat. Med en fördubbling av antalet skilsmässor under en tioårsperiod måste, sägs det, kyrkan »med förnyat allvar ställa frågan, vad den i innevarande läge kan göra till äktenskapets värn och vård« (Anderberg, 1950:5). Stig Hellsten, en av dem som i volymen bidrar med sina erfarenheter, betonar allvaret och vikten i denna uppgift: »Äktenskapsmedlingen hör till de prästerliga uppgifter som

aldrig få vårdslösa ... Jag bör som präst besinna, att varje gång jag sitter i en medling, läggs ett äktenskap i mina händer för några korta stunder» (s 65).

Några präster menade dock att kyrkan måste arbeta mer aktivt och förebyggande i dessa frågor. Medlingen kom in för sent, meningsskiljaktigheterna och konflikterna hade då redan skapat ett låst läge. En del tyckte också att unga människor ingick äktenskap på ett alltför vårdslöst och okunnigt sätt. Kyrkoherden Erik Arbin i Johannes församling i Stockholm var en av dem som menade att kyrkan måste arbeta mer aktivt förebyggande. Offentlig och individuell rådgivning behövdes både innan äktenskap ingicks och under de första åren. Mot skilsmäsoepidemin som »förhärjande drog fram över världen« krävdes profylax, dvs äktenskapsrådgivning. Själv organiserade han kurser som bestod av föreläsningar om sexualitet, juridik, ekonomi. Arbin var inspirerad av den rådgivning som utformats i USA och beskriver närmast hänfört »The Institute of Family Relations« i Los Angeles, som sedan 30-talet ägnat sig åt personlighetstestningar, konsultationer, råd och anvisningar åt unga par som önskade veta om de passade ihop (Anderberg, 1950:179-185). Arbins kurser som började år 1948 var omåttligt populära och samlade massor av intresserade sällskapande, förlovade eller nygifta par. Även andra församlingar och föreningar tog efter och ordnade sådana populära äktenskapsskolor eller kurser. Stig Hellsten t.ex. medverkade som föredragshållare i en kurs arrangerad av KFUM i Uppsala. Det var alltså ett nytt grepp som kyrkan prövade för att påverka på ett tidigare stadium, innan önskan att skiljas var ett faktum.

Studier i motsatta äktenskapsuppfattningar

Hur kom det sig då att just Stig Hellsten erbjöds att resa till konferensen i Bossey, för att sedermera få uppdraget att föreläsa om äktenskapsfrågor för präster under utbildning? Det faktum att han år 1951 disputerade på en avhandling om *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C. J. L. Almqvists 'Det går an'*, inverkade sannolikt på detta. Ämnet för avhandlingen var de två skilda äktenskapsuppfattningar som möttes i och med att Almqvist år 1839 publicerade sin skrift *Det går an*. Här formulerades för första gången i Sverige en slagkraftig kritik mot äktenskapet som en på hyckleri grundad, olycksbringande samhällsinstitution. Boken väckte på sin tid livlig debatt med många litterära genmälen, och den ledde också till att Uppsala domkapitel inledde en process mot Almqvist. De två motsatta synsätt på äktenskapet som framträder i Hellstens avhandling kan närmast betraktas som två idealtypiska gestaltningar av äktenskapet och kärleken.

Almqvist, som under sin ungdomstid hade skrivit att den verkliga kärleken är spröd och ej tål äktenskap, betraktade den andliga livsgemenskapen mellan man och kvinna som avgörande. Ett äktenskap utan »personlig kärlek«, karaktärsöverensstämmelse och »himmelsk sympati« var byggt på falskhet, hyckleri och konventionalitet. Därmed var det också osedligt och borde upplösas (Hellsten, 1951:42, 44, 51). Almqvist ansåg sig med sin roman röra vid ett av sin tids tabubelagda områden – de sjuka äktenskapsförhållandena.

Tidens samhällsomvandlingar krävde en lyckligare gemenskap mellan man och hus-

tru, och det var det hans äktenskapsprogram syftade till. Större frihet och mindre yttre tvång! Människor skulle inte tvingas att hålla samman livet ut om de inte passade för varandra. Kärleken måste vara fri och spontan. Den fick inte bindas. I den sanna kärleken, fanns en fullödig andlig livsgemenskap med en annan människa. I den finner Almqvist förutsättningarna för att människans inneboende potential, den godhet Gud givit henne, skall kunna förverkligas. Allt som hindrade detta, inklusive den typ av äktenskaplig gemenskap som förbytts i hat, bitterhet och oförståelse, var enligt Almqvists syn sedesupplösande. Förutsättningar för en sådan andlig gemenskap var bl.a. att individerna var obundna och inte stod i någon tvångssituation, vare sig utåt eller gentemot varandra. Därför borde älskande, likt Sara och Albert i romanen *Det går an*, inte flytta samman och inte ha gemensam ekonomi (Hellsten 1951: 134ff, 167 ff).

Programmet innebar en frontalkollision med den kyrkliga äktenskapsuppfattningen. För Luther och för kyrkan var den personliga kärleken snarare en följd av äktenskaplig gemenskap än en förutsättning för denna. Den äktenskapliga kärleken sågs som en gåva, en plikt och en kallelse, en uppgift att förvalta. »I äktenskapet såsom Guds instiftelse och bud verkar en makt som betvingar självisheten och för till kärlek och självutgivelse... Äktenskapet blir då en Guds förklädnad, Gud själv verksam på jorden i den äktenskapliga kärleken och i omsorgerna om barnen.« I predikotexter talades under 1800-talets förra del sällan om den personliga lyckan. Snarare framhölls att människor inte fick ha för stora krav och förväntningar

om de hade önsknings om att leva i ett lyckligt äktenskap. Ofta kopplades självishet samman med olyckliga äktenskap. Enligt det kyrkliga synsättet var äktenskapet en Guds stiftelse, ett trohetsförbund. Därmed var parterna påbjudna att leva samman, deras plikt var att söka förverkliga den gåva som de givits av Gud, oavsett om det existerade en inre sympati mellan parterna eller ej. Även i synen på vigseln skilde sig kyrkans syn från Almqvists. Medan kyrkan hävdade nödvändigheten av en samhällelig sanktionering, en yttre auktoritets värn av ett personligt grundat kärleksförbund, såg Almqvist en sådan institutionalisering som destruktiv, ett intrång på det som alltigenom borde vara ett privat avtal mellan två personer (Hellsten 1951:100 ff, 121).

I Stig Hellstens avhandling som innehåller så mycket mer om Almqvists reformprogram, om kyrkans och andra borgerliga skribenters uppfattningar än jag här har möjlighet att göra rättvisa åt, framgår också en kritisk hållning från författarens sida gentemot Almqvists kärleksyn. Hos Almqvist finner Hellsten en statisk kärleksidé: antingen tycks kärleken uppstå och finnas, eller så finns den inte. Den är inte något som växer fram, utvecklas och förändras. Det är som om ville Almqvist att kärleken alltid skulle befinna sig i svärmeriets och förlovningstidens fas. Enligt Hellstens syn måste äktenskapet ses som ett bygge, där inget är färdigt utan alltid nya uppgifter finns, vilka ytterst är givna av Gud. Äktenskapet är på inget sätt någon »vindstilla nödhamn«, utan något som måste vårdas och skötas, för att lyckan skall kunna växa. Då två helt olika människor ska bli ett, kan detta vara svårt och kräva mycket av anpass-

ning gentemot varandra. För barnens skull måste de äktenskapliga banden vara fasta, skriver Hellsten i en tryckt version av några uppmärksammade radioandakter om äktenskapet vid 50-talets början. I skilsmässor ser han något ont, ett misslyckande, en flykt, och även något som »smittar«. Ju fler som löser sina äktenskapliga problem på detta sätt, desto fler kommer att tro att denna väg är en lösning och följa efter (Vi därhemma, 1952:5, 12f). I huvuddrag är hans synsätt vid denna tid i linje med 1951 års biskopsbrev, där biskoparna förklarade att svenska kyrkan i princip vägrade att erkänna skilsmässa, utom i undantagsfall och först om alla försök att lösa problemen varit resultatlösa.

Hur kom det sig att Hellsten gav sig i kast med uppgiften att skärskåda denna strid mellan två kärleksuppfattningar? Hans eget svar är att detta forskningsfält under fyrtio-talet låg helt fritt. I stort sett ingen teolog höll vid denna tid på med vetenskapliga studier om äktenskapets problematik, och den kände teologen och biskopen Arvid Runestam uppmuntrade honom att ge sig i kast med ämnet (Hellsten, 1965:79). Ytterligare ett skäl var säkert att Hellsten redan långt tidigare hade intresserat sig för samlevnadsfrågor.

År 1939, fyra år efter sin prästvigning, gav Hellsten ut *Ung kärlek*, en bok om sexualetik som under kort tid trycktes i flera upplagor. Boken dedicerades »vännerna från reseären bland gymnasisterna«. Liksom för Birgitta Linnér har de kristna gymnasiströrelserna betytt mycket för Hellsten. Som nyutexaminerad präst tjänstgjorde han, som resesekreterare inom Sveriges Kristliga Gymnasiströrelse. Den nära

kontakt han då hade med unga människor sporrade honom att skriva en bok om ungdom och sexualitet. Boken, som förordar unga människor att vänta med sexualitet tills de gifter sig, inleds med ett angrepp på den tidens falska profeter, den »gottköpspsykologi« vars »lösenord för tidens människor« sägs vara »säg ja till livet« och med det mena frigjord sexualmoral. Mest ensidigt, själviskt och inkrökt anser Hellsten den rena driftsutlevelsens program vara, det som predikar hämningslöshet och hänsynslöshet. En saklig sexualupplysning är något positivt, men »den livsbejakelse, som endast är ett bejakande av det egna livet, av det att jag skall ha det så bra som möjligt, är minst sagt livets fiende« (Hellsten, 1939:9). Föremålet för Hellstens angrepp är tveklöst den radikala freudianism, som Ellen Elmér omslöt med sådan iver. Sexualfrågan var brännande aktuell. I sitt avhandlingsarbete om Almqvist sökte Hellsten vetenskapligt och historiskt belysa en kärlekssyn som med oförminskad kraft fortsatte att utmana den kyrkliga äktenskapssynen också i hans egen tid.

Familjerådgivning - en form av lekmanamobilisering

Hellstens engagemang för en kyrklig familjerådgivning var alltså grundat i ett mångårigt intresse för frågor som rörde samlevnad mellan man och kvinna. I detta finns dock ytterligare en aspekt av betydelse värd att lyfta fram. Den har att göra med hans aktiva intresse för en lekmanamobilisering och demokratisering av kyrkan.

I sin verksamhet som präst i Uppsala vid femtotalets början tog Hellsten sig före att med sociologiska metoder kartlägga sin för-

samling i detalj för att sedan planmässigt organisera arbetet i enlighet med befolkningsstrukturen. Hans syfte var att mobilisera lekmännen, bygga upp en organisation där varje församlingsbo kunde finna sin uppgift. Så många människor som möjligt skulle nås av kyrkan, inte enbart de redan kyrkligt aktiva. En ny tid krävde nya sätt att arbeta, menade Hellsten, och det var inte längre möjligt att »se prästerna som ett slags högre grupp«. Lekmän och präster måste arbeta sida vid sida. Lekmän måste ha rätt att få arbeta med sådant de kan, hävdade han, och häcklade den kyrkliga fantasilöshet som lett till att lekmäns församlingsarbete huvudsakligen bestod av att delta i syföreningar eller att ta upp kollekt. «Lekmannen behövs just som den specialist han är» (Hellsten, 1958:9, 23).

I flera skrifter anför Hellsten familjerådgivningen som exempel på en typ av lekmanmobilisering inom kyrkan, som han vill verka för. Här har psykiatriker, jurister, gynekologer m.fl. gjort sin församlings-tjänst utan betalning, inom områden som de har särskild kompetens på. När Hellsten på sin ålders höst tecknar sina minnen från den tid då kyrkans familjerådgivning började, nämner han särskilt det intryck den anglikanska kyrkans familjerådgivning gjorde på honom, då han var på konferensen i Bossey. Det som inspirerade honom var att den engelska organisationen, National Marriage Guidance, helt och hållet var uppbyggd på lekmäns frivilliga, obetalda arbete (Hellsten 1994:28, 1955:91).

Avslutning: Tre traditioner, ett gemensamt projekt

Genom tre personers livserfarenheter och visioner kring modernt familjeliv har vi kommit i kontakt med tre traditioner som fortfarande påverkar synen på familj, föräldraskap och äktenskap.

Det familjesociologiska tänkandet som jag menar att Birgitta Linnér är ett språkrör för var präglad av synen på moderniseringen. Tolkningen av samhällsförändringarnas inverkan på familjelivet betonade att känslösfären fick en allt större betydelse medan den form av tvång som hade sin grund i yttre förhållanden minskade. Könrollernas förändring mot mer likartade och gemensamma uppgifter för könen innebar en demokratisering, men också en ökning av konflikterna. Som ett ofrånkomligt inslag i dessa förändringar fanns en större äktenskaplig instabilitet och sårbarhet hos familjen. Detta familjesociologiska tänkande hade en bred förankring inom samhällsradikala grupper, och bör inte förstås i en snävt akademisk bemärkelse.

Det psykodynamiska tänkandet med dess påtagliga intresse för att söka det rationella i det till synes irrationella, var hos Ellen Elmér förknippat med ett bestämt anti-auktoritärt förhållningssätt. Hon var en av dem som pläderade för en icke-auktoritär fostran, och hon bidrog till att konkretisera vad idén om barnets rätt skulle kunna innebära i vardagslivets praktik. Ett ledmotiv i hennes tänkande är att tvång och snäv kontroll i grunden är något ont för det växande barnet; att sådana uppväxtvillkor leder till att barnets utvecklingspotential kvävs.

I den kyrkligt förankrade familjesyn som

Stig Hellsten diskuterar finns inslag både av gammalt och nytt. Synen på äktenskapet som ett totalt engagemang, en helhet, något exklusivt som man och kvinna skapar gemensamt har rötter både i den lutherska traditionen och den romantiskt, utopiska. I Hellstens poängtering av att äktenskapet även bygger på vardera parts integritet syns mig finnas inslag av något nytt. Att tu skall varda ett är bara ena sidan. De enade skall också kunna vara två. Häri uttrycks samtidigt mycket av moderna parförhållandens konfliktpotential, den mellan beroende och autonomi. Ingen kristen kan, enligt Hellsten, blunda för de svårigheter som vår tids samhällsförändringar ställer människor och familjer inför. Därför kan heller inga färdiga recept levereras för vilken väg som är den riktiga.

Trots olikheter i utgångspunkter fanns inom dessa tanketraditioner fler gemensamma än åtskiljande moment. Här fanns ett avståndstagande från moraliserande bedömningar. Det familjesociologiska perspektivet moraliserade inte över skilsmässor utan sökte i stället förklaringar i samhällsomständigheterna. Att moralisera över elaka barnet var främmande för det psykodynamiska synsättet, som i stället sökte efter förklaringar i familjeförhållandena. I den kristna syn som

Hellsten företräder finns en motvilja inför att moralisera, en insikt om att kyrkans svar på olika moralfrågor alltid är relativ, beroende av tid och rum.⁷

Gemensamt för dessa olika traditioner var även ett folkbildningsintresse, en hög värdering av upplysningens goda samhällseffekter. I deras starka tilltro till den rationella kunskapen kan de ses som arvtagare till upplysningstänkandets rationella övertygelse. Det gäller Birgitta Linnér i hennes praktiska gärningar, Ellen Elmér i hennes aktiva kampanjer för en mer upplyst barnavård, och Stig Hellsten som införde en vetenskapligt grundad rationalisering av församlingslivet i syfte att mobilisera för en folkkyrka.

Tre traditioner kunde så här enas i ett gemensamt projekt kring en familjerådgivning. För barnens skull och för framväxten av en fungerande gemenskap mellan deras föräldrar. Häri låg familjerådgivningens motivering: en konfliktlösande praktik till stöd för en föränderlig familjeinstitution som genom samhällsförändringarna blivit mer sårbar. Med hjälp av insatser från olika samverkande specialister skulle 'familjeproblem' så kunna mötas på ett mer systematiskt och planerande sätt än tidigare.

7 Detta synsätt kommer tydligare fram i Hellstens senare skrifter (1968).

Referenser

- Anderberg, A., Bohlin, T. & Edlund, C. red. (1950) *Medling i äktenskap*. Stockholm: Diakonistyrelsens förlag.
- Branting-Westerståhl, Sonja (1963): »Medling i äktenskapstvister – trettio års erfarenhet«. *Sociala Meddelanden*, 3.
- Burgess, Ernest W. (1950): »Predictive methods and family stability«. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 272:47-52.
- Erici-Linnér, Birgitta (1949): »Amerikansk äktenskapsproblematik«. *SKS-Organ för Sveriges Kristliga Studentrörelse*, dec 5:66-7.
- Gordon, Kurt (1984): »Ericastiftelsen 50 år. En tillbakablick« i *Ericastiftelsen. 50 år. Jubileumsskrift*, Stockholm.
- Hellsten, Stig (1939) *Ung kärlek. Sexualetik för ungdom*. Stockholm: SKS, Sveriges Kristliga Studentrörelses Bokförlag.
- Hellsten, Stig (1951) *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C.J.L. Almqvists »Det går an»*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.
- Hellsten, Stig (1953) *Att vara präst*. Stockholm: SKDB, Svenska kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Hellsten, Stig (1955) *Skilsmässa? Om äktenskapskonflikter och äktenskapsproblem*. Stockholm: SKDB, Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Hellsten, Stig (1958) *Lekmän tar ansvar*. Stockholm: SKDB, Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Hellsten, Stig (1965): »I skolor, universitetsstad och norrlandsstift« i *Att vara präst. Tjugo präster berättar om sitt kall*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hellsten, Stig (1968) *Nära människan. Om kyrkan i en ny tid*. Stockholm: Verbum/ Kyrkliga Centrallagret.
- Hertha (1931) 10: »Obligatorisk medling i tvister mellan makar«.
- Howard, Ronald L. (1981) *A social History of American Family Sociology, 1865–1940*. Westport: Greenwood Press.
- Hofsten, Birgitta von (1950): »Behöver vi familjerådgivning?« *Vi*, 11.
- Karlsson, Georg (1951) *Adaptability and Communication in Marriage. A Swedish Predictive Study of Marital Satisfaction*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB.
- Karlsson, Georg (1959): »Barnfamiljernas ekonomi och äktenskapets stabilitet« i Boalt, G. m.fl.: *Vad händer med familjen?* Stockholm: Tidens förlag.
- Kyrkans Familjerådgivning i Uppsala 40 år. 1972–1994*. Uppsala: Kyrkans familjerådgivning.
- Kälvesten-Elmér, Ellen (1945): »Är små melankoliker idealet?« *Vi*, 16.
- Kälvesten-Elmér, Ellen (1946): »Det tyska klocktyranniet tar kål på barnens matlust« *Vi*, 21.
- Kälvesten-Elmér, Ellen (1946 b): »Bromsa inte spädbarnets arbetslust« *Vi*, 41.
- Kälvesten-Elmér, Ellen (1947): »När Maja och jag fick varandra« *Vi*, 9.
- Linnér, Birgitta (1950 b): »Det hjälper att få tala ut« *Idun*, 34.
- Linnér, Birgitta (1950 a): »Bot mot skilsmässohot?« *Idun*, 33.
- Linnér, Birgitta (1955): »Trivsel och trassel i äktenskapet. I dag och på mormors tid«. *Husmodersförbundets tidskrift*, 1.
- Linnér, Birgitta (1959) *Giftastankar. En bok om äktenskap och kärlek*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Luttenberger, Franz (1989) *Freud i Sverige,Psykoanalysens mottagande i svensk medicin och idédebatt 1900–1924*. Stockholm: Carlssons.
- Mills, Charles W. (1970) *The sociological imagination*. Hammondsworth: Penguin books.
- Nycander, Gunnar (1940): »Ericastiftelsen – ett läkepedagogiskt institut« *Sexualfrågan*, 4:13–14
- Pehrson, Kajsa (1983): »Barn i goda händer. Om kvinnor och barn, experter och fäder« i Åkerman, B., red.; *Den okända vardagen. Om arbetet i hemmen*, Stockholm: Förlaget

Akademilitteratur.

Van Leeuwen, Louis Th.(1981): »Early Family Sociology in Europe: Parallels to the United States«. Appendix i Howards (1981:95-139).
Vinterhed, Kerstin (1977): *Gustav Jonsson på Skå.*

En epok i svensk barnavård. Stockholm: Tidens förlag.

Vi därhemma. Radioandakter om äktenskapet. (1952) Uppsala: Lindblads förlag.

Summary

Three individuals, three traditions. The pioneers of family counselling and their visions

What were the visions connected with family counselling when it was started in Sweden in the early fifties? What ideas and cultural movements influenced this specific kind of marriage- and family-supporting social activity?

In answering these questions, this paper takes as its point of departure three individuals who played an important part in initiating this kind of social work. The individuals differ in several respects, in their personal and professional experience, their general ideological points of view, and with reference to what kind of cultural ideas and contexts they were influenced by during the thirties and forties.

One of these pioneers, Birgitta Linnér, had contacts with American family sociology and counselling during the forties. By describing her experiences, activities and ideas, the paper presents some links between the family sociology of those days, with its interest in a new form of positive social control and the field of family counselling.

Another pioneer, Ellen Kälvesten-Elmér,

was an early adherent of the »new« psycho-analytic way of looking at the child, a perspective that so deeply affected radical thinking about the education of children. Influenced by socialism and Reichian psychology, she was an early advocate of anti-authoritarian ways of caring for the infants.

Stig Hellsten, a priest and later a bishop, initiated church-governed family counselling activity. His interest in finding new ways curing of souls, adapted to a new kind of society, illuminates at the same time important changes in Christian ways of viewing marriage and the family.

By means of these different pictures, an attempt is made in the spirit of C. Wright Mills to uncover points of intersection between biography and history. Despite differences and even contradictions between these traditions, certain common themes can be identified, such as a general belief in the goodness of enlightening activities, and a relativizing look at moral issues.

The account in this paper is mainly based on interviews and written sources produced during the forties and fifties.